

JURGIS PABRĖŽA

(200 metų gimimo sukakits)

Jurgis Pabrėža gimė 1771 m. sausio 15 d. netoli Skuodo. Iš pat mažens jį domino augalai. Dar vaikas būdamas, jis rinko juos, sodino, prižiūrėjo. Aukštųjų gamtos mokslų J. Pabrėžai, deja, neteko baigti. Po Kosciuškos sukilimo mokslas Lietuvos Vyriausiojoje mokykloje Vilniuje, kur tuo metu studijavo J. Pabrėža, nutrūko. Būsimasis botanikas atvažiavo į Vašnių dvasinę seminariją, kur, pasimokęs porą metų, buvo iššventintas kunigu. Vikaravo įvairiose Žemaitijos parapijose, bendravo su žmonėmis, rinko medžiagą herbarui. Vėliau įstojo į Bernardinų vienuolyną Kretingoje. Sukaupęs daug medžiagos, J. Pabrėža sumanė parašyti botaniką, arba, jo paties žodžiais tariant, „auguminyčią“ žemaičių kalba. Tačiau pasirodė, kad vieniems augalams jis turėjo bent po kelis pavadinimus, o kitiems — nė vieno. Prof. J. Volfigango, savo artimo bičiulio, dukters padedamas, jis surinko daug senovės lietuvių mitologijos vardų ir ėmė jais vadinti kai kuriuos augalus, pvz.: Austėja, Patrimpas, Poklius ir kt. Nemaža naujadarų jis ir pats yra sukūręs.

Svarbiausią savo veikalą „Botanika arba Taislius auguminis“ J. Pabrėža baigė rašyti 1843 m. Dalis šio veikalo (augalų morfologija ir vardynas) buvo išspausdinta 1900 m. Amerikoje, jau praėjus pusei šimtmečio po autoriaus mirties (1849 m. spalio 30 d.). Tai vienintelis spausdintas J. Pabrėžos mokslinis veikalas. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ mini, kad J. Pabrėža iš viso paliko nespausdintas 7 religinio turinio knygas ir 9 mokslines. Ypač vertingi jo botanikos terminų rinkiniai. Dėl žemaitiškų botanikos terminų rašybos norminimo J. Pabrėža tarėsi su D. Poška. Daugelis J. Pabrėžos sudarytų ne tik augalų sistematikos, bet ir anatomijos bei morfologijos terminų ir šiandien yra laikomi norminiais ir įtraukiami į botanikos terminų žodynus, pvz.: *lapūnas, rinkys, terlytėlė* ir kt.

Kazys Gaivenis

KELI AUGALŲ PAVADINIMAI IŠ J. PABRĖŽOS RAŠTŲ

1. Negirdėtas neregėtas būdvardis

Visi žino, kad žodis *pavasaris* — daiktavardis. J. Pabrėža *pavasarinę sidabražolę* (*Potentilla verna*) vadino *daug(g)alė pavasarė*, o *pavasarinį kroką* (*Crocus vernus*) — *šiepron(a)s pavasaris*. Iš to matyti, kad žodis *pavasaris* J. Pabrėžos raštuose vartojamas ne tik kaip daiktavardis, bet ir kaip būdvardis. Be to, J. Pabrėža vartojo ir būdvardį *pavasarinis* (plg. jo terminą *ramon(a)s pavasarinis* — *Adonis vernalis*). Lotynų kalbos žodį *vernus* jis vertė būdvardžiu *pavasaris*, o *vernalis* — *pavasarinis*.

2. Kaip J. Pabrėža vadino liežuvį?

J. Pabrėžos raštuose randame įdomių sudurtinių augalų pavadinimų, pvz.: *driežlielė* (*Ophioglossum*), *jautlielė* (*Buglossum*), *šunlielė* (*Cynoglossum*) ir kt. Iš lotyniškų atitikmenų matyti, kad šių lietuviškų sudurtinių terminų antras dėmuo turėtų reikšti „liežuvis“ (graikų *glossa* — liežuvis). Vadinasi, *driežlielė* — driežo liežuvis, *jautlielė* — jaučio liežuvis, *šunlielė* — šuns liežuvis ir t. t. Liežuvį žodžiu *lielis* (arba *lielė*) vadino dar S. Daukantas ir kiti žemaičių rašytojai.

3. Graudūs rugeliai byra

Būdvardis *graudus* paprastai vartojamas „liūdnas, gailus“ reikšme, pvz.: *Graudus balsas volungėlės, da graudesnis motinėlės* (iš liaudies dainos). Senuosiuose raštuose ir tarmėse žodis *graudus* reiškia dar ir „trapus, traškus“. J. Pabrėža juo vertė lotynų kalbos žodį *fragilis* (plg. *rugys graudusis* — *Secale fragile*). Taigi graudūs rugeliai tie, kurių grūdai trapūs, greit lūžta.

4. Mažytė hipotezė su klaustuku

Kunigaudamas įvairiose Žemaitijos vietose, J. Pabrėža pėsčias išvaikščiojo tolimiausius jos užkampius. Rinkdamas vaistažoles, sudarinėdamas herbarą, jis užrašė ir daug įdomių augalų pavadinimų. Vienas iš daugelio jo užrašytų augalų vardų — *zunda*. Šio augalo šaknis esanti panaši į ožio barzdą, todėl lotyniškai jis ir vadinamas *Eryngium* (graikų *eryngos* — ožio barzda). Šį gražios išvaizdos augalą P. Matulionis, sekdamas J. Pabrėža, pavadino žodžiu *žandė*. Matyt, terminą *zunda* jis palaikė kuršišku. Tiesa, kuršiai vietoje *ž* tarė *z*, bet dvigarsį *an* turėjo sveiką. Vadinasi, P. Matulionio hipotezė tebelieka su klaustuku. Beje, J. Pabrėžos raštuose galima rasti ir daugiau labai retų, įdomios kilmės augalų pavadinimų.

Kazys Gaivenis